

Anna-Dorothee von den Brincken (1932–2021)

Wymieniona uczona należy do niezbyt licznej grupy mediewistów, którzy wyznaczyli nowe kierunki badań. A.-D. von den Brincken urodziła się w Essen 23 XII 1932 r. Ojciec Wilhelm (1883–1949) był urzędnikiem górnictwa, matka Anna-Dorothee (1901–1984) była córką urzędnika górniczego i przedsiębiorcy Ottona von Velsen (1869–1945). Studiowała na uniwersytetach w Münster i Monachium historię i teologię ewangelicką, już wówczas wykazując szczególne zainteresowanie historią średniowiecza. Na podstawie dysertacji *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, napisanej pod kierunkiem Herberta Grundmanna uzyskała w 1957 r. stopień doktora. Praca ta ukazała się drukiem pod tym samym tytułem w tymże roku¹. Jak zobaczymy, praca ta zainaugurowała jeden z dwóch głównych, wzajemnie się uzupełniających, nurtów badawczych von den Brincken. Pod koniec lat pięćdziesiątych i w latach sześćdziesiątych XX w. kariery akademickie kobiet w Niemczech należały ciągle do rzadkości, dlatego von den Brincken wstąpiła do służby archiwalnej, najpierw w Münster (1961) a następnie (1963) jako radca archiwalny w Archiwum Historycznym Miasta Kolonii. W tym charakterze przygotowała i opublikowała szereg cennych pomocy archiwalnych, zwłaszcza *Das Stift St.Georg zu Köln (Urkunden und Akten 1059–1802)*, Köln 1966, *Das Stift St.Mariengraden zu Köln (Urkunden und Akten 1059–1817)*, Köln 1969, *Haupturkundenarchiv der Stadt Köln. Nachträge*, Köln 1970, *Köln 1475 — des Heiligen Reiches Freie Stadt. Ausstellung des Historischen Archivs der Stadt Köln zum 500. Jahrestag der Anerkennung Kölns als Freien Reichstadt am 19.September 1975*, Köln 1975.

Główne, wielorako zresztą ze sobą powiązane, kierunki badań A.-D. von den Brincken to: dzieje kartografii i — ogólniej — poglądów „geograficznych” w średniowieczu, zwłaszcza kartografii uniwersalnej (*mappae mundi*), dzieje historiografii uniwersalnej (kroniki świata) oraz dzieje chrześcijaństwa orientalnego i jego związki ze światem zachodnim. Dodać zaraz należy, że Uczona, badając zwłaszcza dwie pierwsze dziedziny, udzielała wiele uwagi światu starożytnemu.

¹ Niepospolite walory tej, jak się wyraziła, zbyt skromnie wydanej pracy, podniosła w recenzji Brygida Kürbisówna, *SŻ* 7, 1962, s. 167–168. Praca była i jest trudno dostępna, a fakt nie ukazania się recencji dobrze ilustruje chyba nadmierny samokrytycyzm Autorki.

Na uwagę zasługuje jedna z rzadkich w dorobku von den Brincken autorefleksji wyrażonej we wstępie do opublikowanego w 2008 zbioru jej wcześniejszych prac pt. *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters*²:

Als 1953–55 meine „Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising“ entstanden, war die für als Theologie-Studentin faszinierende Komponente *Z e i t* in frühchristlicher Sicht in meinen Überlegungen so allbeherrschend, daß mir darüber das totale Fehlen einer Komponente *R a u m* überhaupt nicht aufgefallen ist. Einen allerdings bescheidenen Schatten des Berichtshorizontes deutete die Synchronistik hellenistischer Prägung in der Historiographie an, d.i. die mehrsträndige parallele Abfolge von Herrscherdaten, wie man sie im Lateinischen in den *Kanones* der Hieronymus-Chronik findet. Sie hat ihre Wurzeln in der Universalgeschichtsschreibung des hellenistischen Zeitalters.

Intensywne i pracochłonne zaangażowanie w służbie archiwalnej nie przeszkodziło A.-D. von den Brincken w pracy naukowej. Będziemy w stanie zarysować ją jedynie w sposób ogólny. Kontynuacją problematyki tak świetnie zapoczątkowanej dysertacją z 1957 r. były m.in.: *Die universalhistorischen Vorstellungen des Johann von Marignola OFM. Der einzige mittelalterliche Weltchronist mit Fernostkenntnis* (Archiv für Kulturgeschichte 49, 1967, s. 297–339); *Die Weltären* (tamże 39, 1957, s. 133–149); *Die Welt- und Inkarnationsära bei Heimo von St. Jakob* (DA 16, 1960, s. 155 nn.); *Die lateinische Weltchronistik* (w: *Mensch und Weltgeschichte. Zur Geschichte der Universalgeschichtsforschung. 7. Forschungsgespräch des Internationalen Forschungszentrum für Grundfragen der Wissenschaften*, red. A. Randa, Salzburg 1969, s. 43–86, wraz z dyskusją); *Marianus Scottus. Unter besonderer Berücksichtigung der nicht veröffentlichten Teile seiner Chronik* (DA 17, 1961, s. 191–238). Swego rodzaju zapowiedzią nowego kierunku badań była rozprawa *Johann Potken aus Schwerte, Propst von St. Georg in Köln. Der erste Äthiopologe des Abendlandes* (w: *Aus kölnischer und rheinischer Geschichte. Festgabe Arnold Güttches*, Veröffentlichungen des Kölnischen Geschichtsvereins 29, 1969, s. 81–114).

Tym kierunkiem były, jak wspomniałem, dzieje chrześcijaństwa na Wschodzie, a jego zapowiedzią obszerna monografia habilitacyjna von den Brincken, *Die „nationes christianorum orientaliū“ im Verständnis der lateinischen Historiographie von der Mitte des 12. bis in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts* (Kölner Historische Abhandlungen 22, Köln–Wien 1973, Böhlau, ss. XII, 551, il. 13, mapa)³. Stanowiła ona pierwsze i do dziś dnia podstawowe opracowanie tego zagadnienia. Wymagało uwzględnienia rozległej i rozproszonej podstawy źródłowej i różnorodnej (także orientalnej) literatury przedmiotu. Problematyki tej von den Brincken nie straciła z oczu także w latach późniejszych. Na tej podstawie Uczona habilitowała się na uniwersytecie kolońskim w 1973 r.

Od tej chwili nasze sprawozdanie odstąpi od kolejnego referowania trzech wymienionych wyżej głównych kierunków badawczych A.-D. von den Brincken, tym

² Red. T. Szabó, Göttingen 2008, Vandenhoeck & Ruprecht (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 229), s. 11.

³ Rec.: J. Strzelczyk, KH 82, 1975, 1, s. 162–166.

bardziej, że w wielu pracach krzyżują się one ze sobą. Zachowamy natomiast przybliżony porządek chronologiczny ukazywania się prac, podkreślając że dokonujemy ich wyboru. Najpierw jednak, nie respektując porządku chronologicznego, wymienimy pozostałe jej książki: *Kartographische Quellen. Welt-, See- und Regionalkarten* (Typologie des sources du moyen âge occidental, 51; Brepols, Turnhout 1988, ss. 117, il. 9); *Fines Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten* (MGH Schriften, 36; Hannover 1992, Hahnsche Buchhandlung, ss. XLIII, 243, il. 48⁴); *Historische Chronologie des Abendlandes. Kalenderreformen und Jahrtausendrechnungen. Eine Einführung* (Stuttgart i in. 2000); *Der mittelalterliche Kosmos. Karten der christlichen und islamischen Welt* (Darmstadt 2005)⁵.

W związku z 75. rocznicą urodzin A.-D. von den Brincken opublikowano okazały tom jej prac pt. *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters*⁶. Znalazło się w nim 38 prac publikowanych pierwotnie na przestrzeni lat 1968 do 2006. Nie ma analogicznego zbioru jej prac z dziedziny historiografii uniwersalnej ani z dziejów chrześcijaństwa wschodniego. Poczet otwiera programowa rozprawa *Mappa mundi und Chronographia. Studien zur imago mundi des abendländischen Mittelalters* (DA 24, 1968, s. 118–186), a z trudnych do zliczenia innych wymienię przynajmniej następujące: „...ut describeretur universus orbis”. *Zur Universalkartographie des Mittelalters* (w: *Miscellanea mediaevalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Universität Köln* [dalej: MM], t.7: *Methoden in Wissenschaft und Kunst des Mittelalters*, Berlin 1970, s. 249–278, il. 5); *Die Ausbildung konventioneller Zeichen und Farbgebungen in der Universalkartographie des Mittelalters* (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde [dalej: AfD] 16, 1970, s. 325–349); *Europa in der Kartographie des Mittelalters* (Archiv für Kulturgeschichte [dalej: AfK] 55, 1973, 2, s. 28–304, il. 4); *Die Kugelgestalt der Erde in der Kartographie des Mittelalters* (AfK 58, 1976, 1, s. 77–95); *Die kartographische Darstellung Nordeuropas durch italienische und mallorquinische Portolanenzeichner im 14. und in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (Hansische Geschichtsblätter 92, 1974, s. 45–58, il. 4); *Portolane als Quellen der Vexillologie* (AfD 24, 1978); *Quod non vicietur pictura. Die Sorge um das rechte Bild in der Kartographie* (w: *Fälschungen im Mittelalter*, Teil 1, MGH Schriften 33, 1; Hannover 1988, s. 587–599); *Mappe del cielo e della terra: l'orientamento nel basso medioevo* (w: *Spazi, tempi misure e percorsi nell'Europa del bassomedioevo. Atti del XXXII Convegno storico internazionale*, Todi 8–11 ott. 1995, Spoleto 1996, s. 81–96, il. 12).

Przerywamy ciąg rozpraw dotyczących średniowiecznej kartografii uniwersalnej i przechodzimy do również imponującej grupy prac poświęconych historiografii uniwersalnej, czy — ogólniej — historiografii. Odnotujemy: *Tabula alphabetica. Von den Anfängen alphabetischer Registerarbeiten zu Geschichtswerken* (Vincenz von Beauvais OP, Johannes von Hautfuney, Paulinus Minorita OFM) (w: Fest-

⁴ Publikacja ta ukazała się w związku z pięćsetną rocznicą wyprawy Krzysztofa Kolumba.

⁵ Dwóch ostatnich książek nie znam z autopsji, stąd skrótowe opisy.

⁶ Zob. przyp. 2. Księga liczy 781 stron i 78 częściowo barwnych ilustracji. Rec.: J. Strzelczyk, RH 76, 2010 (2011), s. 291–294.

schrift für Hermann Heimpel, 2. Bd, Göttingen 1972, s. 900–923); *Privilegium falsitatis vitio depravatum. Diplomatie im Dienst der Diplomatie Karls IV. (1375)* (AfD 23, 1977, s. 405–424, il.); *Beobachtungen zum Aufkommen der retrospektiven Inkarnationsära* (AfD 25, 1979), s. 1–20); *Universalkartographie und geographische Schulkenntnisse im Inkunabelzeitalter. (Unter besonderer Berücksichtigung des „Rudimentum Noviciorum“ und Hartmann Schedels)* (w: Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1978 bis 1981, Göttingen 1983, s. 398–429); *Weltbild der lateinischen Universalhistoriker und -kartographen* (w: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 29: Popoli e paesi nella cultura altomedioevale [1981], Spoleto 1983, s. 377–408, il. 15 + dyskusja); *Die Rezeption mittelalterlicher Historiographie durch den Inkunabeldruck* (w: Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter [Vorträge und Forschungen 31], Sigmaringen 1987, s. 215–236); *Das geographische Weltbild um 1300* (w: Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 6: Das geographische Weltbild um 1300. Politik im Spannungsfeld von Wissen, Mythos und Fiktion, Berlin 1989, s. 9–32); *Köln, das Reich und die Ökumene (800–1475)* (w: Köln. Stadt und Bistum in Kirche und Reich des Mittelalters. Festschrift für Odilo Engels zum 65. Geburtstag, Köln–Weimar–Wien 1993, s. 701–715, il. 5); *Hieronymus als Exeget „secundum historiam“*. *Von der Chronik zum Ezechiel-Kommentar* (DA 49, 1993, s. 453–477); *Terrae Incognitae. Zum Umschreibung empirisch noch unerschlossener Räume in lateinischen Quellen des Mittelalters bis in die Entdeckungszeit* (w: MM, Bd. 25: Raum und Raumvorstellungen im Mittelalter, Berlin–New York 1998, s. 557–572); *Die bewohnte Welt in neuen Sichtweisen zu Anfang des 13. Jahrhunderts bei Gervasius von Tilbury und Jakob von Vitry* (w: MM, Bd. 27: Geistesleben im 13. Jahrhundert, Berlin–New York 2000, s. 604–624, il. 2).

Na szczególną uwagę zasługują studia von den Brincken nad postacią i dorobkiem trzech średniowiecznych autorów: Mariana Szkota (XI w.)⁷, Wincentego z Beauvais i Marcina z Opawy zwanego Polakiem. Wincenty — autor ogromnej, największej jakie wydało średniowiecze i dlatego od początku XVII w. nie wydawanej drukiem, czterotomowej encyklopedii *Speculum maius*, w jednej z nich (*Speculum historiae*) przedstawił obszerną kronikę uniwersalną, którą von den Brincken przedstawiła w osobnym studium, dodając doń edycję prologu do całości dzieła Wincentego⁸. Najwięcej uwagi poświęciła von den Brincken Marcinowi Polakowi, przygotowując począwszy od lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia nową edycję jego *Kroniki pa-*

⁷ Marianus Scottus. Unter besonderer Berücksichtigung der nicht veröffentlichten Teile seiner Chronik, DA 17, 1961, s. 191–238; Marianus Scottus als Universalhistoriker iuxta veritatem Evangelii, w: Die Iren und Europa im früheren Mittelalter, t. II, Stuttgart 1982, s. 970–1009. Obszerną monografię poświęcił Marianowi Szkotowi Wojciech Baran-Kozłowski, *Kronika świata Mariana Szkota. Studium źródłowe*, Poznań 2009.

⁸ Geschichtsbetrachtung bei Vincenz von Beauvais. Die Apologia Actoris zum Speculum Maius, DA 34, 1978, s. 410–499 (edycja na s. 465–499).

*pieży i cesarzy*⁹. Ze względu na ogrom podstawy rękopiśmiennej (*Kronika* jest bez wątpienia najbardziej rozpowszechnioną kroniką wieków średnich — rozpoznano kilkaset egzemplarzy) oraz skomplikowane losy recepcji, wydanie w formie tradycyjnej nie jest ani możliwe, ani wskazane, jest ono dostępne online, według stanu badań z 2014 r., w *Monumenta Germaniae Historica*¹⁰.

Pozostaje, zgodnie z zapowiedzią, ostatnia grupa prac von den Brincken, reprezentująca nurt zapoczątkowany monografią z 1973 r.: *Eine christliche Weltchronik von Qara Qorum. Wilhelm von Rubruck OFM und der Nestorianismus* (AfK 53, 1971, 1, s. 1–19); *Der „Oriens Christianus“ in der Chronik des Johannes Elemosyna OFM (1335–36)* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Suppl. II: XVIII. Deutscher Orientalistentag [1972] in Lübeck. Vorträge, Wiesbaden 1974, s. 63–75); *Die Mongolen im Weltbild der Lateiner um die Mitte des 13. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung des „Speculum Historiale“ des Vincenz von Beauvais OP* (AfK 57, 1975, 1, s. 117–140); *Le Nestorianisme vu par l'Occident* (w: 1274 année charnière. Mutations et continuités (Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique, No. 558; Paris 1977, s. 73–84); *Islam und Oriens Christianus in den Schriften des Kölner Domscholasters Oliver († 1227)* (w: MM, Bd.17: Orientalische Kultur und europäisches Mittelalter, Berlin–New York 1985, s. 86–102); *Christen im Orient auf abendländischen Karten des 11. bis 14. Jahrhunderts* (w: XXIV. Deutscher Orientalistentag [1988] in Köln. Ausgewählte Vorträge, Stuttgart 1990, s. 90–98).

W 1999 r. poświęcono A.-D. von den Brincken książkę pamiątkową zatytułowaną *Aus Überrest und Tradition* (red. P. Engels, Lauf a.d Pegnitz 1999)¹¹, a w 2008, jak już

⁹ Zu Herkunft und Gestalt der Martins-Chroniken, DA 37, 1981, s. 694–735; Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau (Erfahrungen mit einem massenhaft überlieferten historischen Text), DA 41, 1985, s. 460–531; Martin von Troppau (Martinus Polonus), w: Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, wyd. II, Bd. 6, 1, Berlin–New York 1985, kol. 158–166; Martin von Troppau, w: Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter (Vorträge und Forschungen 31), Sigmaringen 1987, s. 155–193; In una pagina ponendo pontifices, in alia pagina imperatores. Das Kopieren der tabellarischen Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau OP († 1278), Revue d'Histoire des Textes 18, 1988, s. 109–136, il. 2; Studien zur Überlieferung der Chronik Martins von Troppau, cz. 2, DA 45, 1989, s. 551–591; Geographisches Weltbild und Berichtshorizont in der Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau OP, w: Ex ipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für Harald Zimmermann zum 65. Geburtstag, Sigmaringen 1991, s. 91–101.

¹⁰ Przy okazji warto zwrócić uwagę na to, że postać i kronika Marcina Polaka, bez wątpienia ze względu na tradycyjnie mu przypisywany (nie wiadomo, na ile słusznie) przydomek, a także na mianowanie pod koniec życia arcybiskupem gnieźnieńskim (której to stolicy nie zdążył już objąć), stanowiła od pewnego czasu obiekt polskiej nauki historycznej. Ostatnio dwujęzyczną edycję Kroniki opublikował Jacek Soszyński, poprzedzając ją obszernym wstępem: Marcin Polak i jego kronika, s. 11–84, w: Marcin Polak, Kronika papieży i cesarzy, przekł. i oprac. A. Fabiańska, J. Soszyński, Kęty 2008. Zob. dwie monografie Soszyńskiego: Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce, Warszawa 1995 (Studia Copernicana 34) i Sacerdotium — imperium — studium. Władze uniwersalne w późnośredniowiecznych kronikach martyniańskich, Warszawa 2006. Soszyński pozostawał w naukowym kontakcie z A.-D. von den Brincken i inspirował się jej badaniami, a także dostarczył jej informacji o polskich rękopisach kroniki (von den Brincken, Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau. Erste Nachträge, DA 50, 1994, s. 611–613).

¹¹ Nie miałem do niej dostępu.

wspomniałem, okazały zbiór jej prac z zakresu kartografii uniwersalnej¹². Dodajmy, że w latach 1982–1998 pracowała jako profesor historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii w Instytucie Historycznym uniwersytetu w Kolonii. Została członkiem zagranicznym akademii w Erfurcie (Akademie gemeinnütziger Wissenschaften). Choć nie sprawowała żadnych specjalnych funkcji, miała wielu oddanych uczniów i przyjaciół. Wiele podróżowała po różnych częściach świata. Brała udział w wielu konferencjach i kongresach naukowych. Jako długoletni jej znajomy i korespondent, potwierdzam w pełni jej miły coroczny (wokół Bożego Narodzenia) zwyczaj dzielenia się przez Annę Dorotę ze znajomymi i przyjaciółmi swego rodzaju sprawozdaniaми za mijający rok. Zmarła po długiej chorobie 8 października 2021 roku i pochowana została na centralnym cmentarzu Melaten w Kolonii.

Jerzy Strzelczyk

¹² Zob. przyp. 2.